

DİVAN EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Ottoman Literature Studies

ULUSLARARASI HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Sayı 30, İstanbul 2023, 31-53

EŞREFOĞLU RÛMÎ SOYUNDAN BİR ŞAİR: PİR HAMDÎ EFENDİ

Alper Ay

Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslami Türk Edebiyatı Anabilim Dalı,
(alper.ay40@gop.edu.tr) ORCID: 0000-0002-3035-1560. /Assit. Prof. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa University
Faculty of Islamic Sciences, Islamic Turkish Literature Department

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 11.04.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 12.05.2023

Yayın Tarihi/Published: 30.06.2023

Yayın Sezonu: Bahar

Atf/Citation

Ay, Alper (2023), "Eşrefoğlu Rûmî Soyundan Bir Şair: Pir Hamdî Efendi", Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 30, 31-53.

Ay, Alper (2023), "A Poet from Esrefoglu Rumi: Hamdi Efendi", Journal of Ottoman Literature Studies, 30, 31-53.

*Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.*

Eşrefoğlu Rûmî Soyundan Bir Şair: Pir Hamdî Efendi

Özet

Türk edebiyatı içerisinde kuvvetli bir geleneğe sahip olan tasavvufî şiir vadisinde şairler arasında sağlam bağlar vardır. Bu bağı sağlayan en muhkem harç, şairlerin aldıkları gönül eğitimidir. Bir irfan mektebinden mezun olan bu âriflerin kimisi mürid-mürşid, kimisi kayınpeder-damat ilişkisi ile gönül yolculuğunu tamamlarken aynı zamanda şiir talimi de yaparlar. Yunus Emre takipçisi pek çok şair bu tarz bir gelenek içerisinde yetişmiştir. Bu çalışmada tanıtmaya çalıştığımız irfanî şiirin temsilcilerinden olan Hamdî Efendi de Hacı Bayram-ı Veli'den Eşrefoğlu Rûmî'ye ve oradan Abdurrahim Tirsî'ye uzanan bir gelenekte Hamdî Efendi dünyaya gelmiştir. Eşrefoğlu Rûmî'nin torunu, Abdurrahim Tirsî'nin oğlu ve Eşrefî dergâhının üçüncü postnişinidir. Fakat edebiyat tarihi kaynaklarını incelediğimizde Hamdî Efendi hakkında ayrıntılı bilgilere sahip olmadığımızı görmekteyiz. Kimi kaynaklarda divan sahibi olduğu kayıtlı iken bazı kaynaklarda sadece vefat tarihi karşımıza çıkmaktadır. Hamdî Efendi'nin müridlerinden olan Abdullah Veliyuddin Bursevî'nin yazdığı *Menâkıb-ı Eşrefzâde* adlı eser hem Eşrefî dergâhı hem de Hamdî Efendi hakkındaki en geniş bilgileri bize sunmaktadır. Hazırlamış olduğumuz çalışmada Hamdî Efendi'nin hayat hikâyesi, soyu, tasavvufî ve edebi kişiliği, şiirlerindeki vezin ve kafiye kullanımı-dili ve üslubu ile üzerinde durduğu edebi türler değerlendirilmiş ve tespit edilen 19 ilahi Latin alfabesine aktarılmıştır. Dahası Hamdî Efendi'nin hem kendi dergâhı hem de tasavvufî şiir geleneğindeki konumu değerlendirilmeye çalışılmıştır. Hamdî Efendi'nin çocuklarının ve torunlarının da kendisi gibi Eşrefî büyüklerinden olmaları ve dahi şiire kabiliyetli oldukları ve divan tertip ettikleri de ayrıca üzerinde durduğumuz hususlardandır.

Anahtar Kelimeler: Türk Edebiyatı, Eşrefiyye, Eşrefoğlu Rûmî, Abdurrahim Tirsî, Hamdî Efendi

A Poet from Esrefoglu Rumi: Hamdi Efendi

Abstract

There are hard ties between poets in the valley of mystical poetry, which has a strong tradition in Turkish literature. The most solid mortar that provides this bond is the heart education that the poets receive. Some of these enlighteneds who graduated from a lore school, while completing their heartfelt journey with the relationship between the disciple-murshid, some with the relationship between the father-in-law and the son-in-law, also practice poetry. Many poets who follow Yunus Emre have grown up in this kind of tradition. Hamdi Efendi, one of the representatives of the lore poetry that we are trying to introduce in this study, was born in a tradition stretching from Hacı Bayram-ı Veli to Eşrefoğlu Rûmî and from there to Abdurrahim Tirsî. He is the grandson of Eşrefoğlu Rumi, the son of Abdurrahim Tirsî and the third postniche of the Ashrafhi convent. However, when we examine the sources, we unfortunately don't have detailed information about Hamdi Efendi. While it's recorded that he was the owner of the divan in some sources, only the date of his death appears in some sources. The work named *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, written by Abdullah Veliyuddin Bursevî, one of Hamdî Efendi's disciples, provides us with the most extensive information about both Ashrafhi lodge and Hamdî Efendi. In the study we have prepared, the life story of Hamdi Efendi, his ancestry, mystical and literary personality, the use of meter and rhyme in his poems, his language and style, and the literary genres he emphasized were evaluated and the nineteen hymns identified were transferred to the Latin alphabet. Moreover, it has been tried to evaluate Hamdi Efendi's position both in his own dervish lodge and in the tradition of mystical poetry. We focus on the fact that Hamdi Efendi's children and grandchildren are also among the Ashrafi elders like him and they're talented in poetry and they organize divans.

Keywords: Turkish Literature, Ashrafiyya, Eşrefoğlu Rûmî, Abdurrahim Tirsî, Hamdî Efendi

Giriş

Türk şiirinde yüzyıllar boyunca bazı konular belirli kurallar dahilinde işlenmiş, bilhassa mutasavvıf şairler arasında kuvvetli bir gelenek oluşmuştur. Yüzyıllarca süren bu gelenek bilhassa irfânî şiirde kendisini göstermektedir. Farklı tasavvufî ekoller içerisinde farklı eğitim seviyelerindeki mutasavvıf şairler hemen her yüzyılda benzer konular dahilinde söz söylemişlerdir. Anadolu'da XIII. yüzyılda başlayan bu şiir geleneği XX. yüzyıla kadar çok büyük bir de değişmeden hayatiyetini devam ettirmiştir. Bu geleneğin yüzyıllarca hayatiyetini devam ettirmesinde ise şairler arasında kurulan muhkem bağlar etkili olmuştur. Kimisi baba oğul, kimisi kayınpeder damat, kimisi mürid mürid ilişkisi içerisinde şiir geleneğimizi devam ettirmişlerdir. Bu geleneğin başında ise hiç kuşkusuz Yunus Emre (öl. 720/1321) vardır. Bir Yunus takipçisi olan Hacı Bayram-ı Velî (öl. 833/1430) Yunus'un açtığı şiir vadisinin kavşak noktasıdır. Pek çok mutasavvıf şairin yolu Hacı Bayram dergâhında birleşir. İstanbul'un fethinin manevî habercisi Akşemseddin (öl. 863/1459), yüzyıllar boyunca Anadolu'da bir ahlak kitabı olarak el üstünde tutulan *Müzekki'n-Nüfûs*'un yazarı Eşrefoğlu Rûmî (öl. 874/1470), Batılı tarihçilerin *İlahi Komedyâ* ile denk gördükleri (Hammer1836: 128) *Muhammediyye*'nin yazarı Yazıcıoğlu Mehmed (öl. 855/1451) gibi mühim şahıslar şiir vadisinde Hacı Bayram-ı Velî'de kesişmektedir. Çalışmamıza konu olan mutasavvıf şair Pir Hamdî Efendi'nin (öl. 1012/1603) hayat hikâyesi de bu noktadan itibaren takip edilebilmektedir. Hacı Bayram-ı Velî, kızı Hayrunnisâ Hanım ile Eşrefoğlu Rûmî'yi evlendirmiş (Uçman 2009:6; Azamat 1996: XIV/442-447; Pekolcay ve Uçman 1995: XI/480-482) ve bu evlilikten dünyaya gelen Züleyha Hanım ise babasının vasiyeti gereği Abdurrahim Tirsî (öl. 926/1520) ile evlenmiştir (Özcan 1988: I/293; Yüce 2010: 12). Bu evlilikten de çalışmamızın esasını teşkil eden Pir Hamdî Efendi dünyaya gelmiştir.

Edebiyat ve tasavvuf tarihi kaynakları incelendiğinde Pir Hamdî Efendi hakkında bilgi veren birkaç kaynağın mevcut olduğunu görmekteyiz. Bunların başında Eşrefiyye tarikatı mensubu olup Eşrefoğlu Rûmî'nin menkıbelerini yazan Abdullah Veliyuddin Bursevî'nin *Menâkıb-ı Eşrefzâde* adlı eseri gelir (Uçman 2009; Güneş 2006). Bursevî'nin doğum ve vefat tarihleri bilinmemektedir. Fakat kendi ifadesine göre Eşrefoğlu'nun torunu Hamdî Efendi'nin mürididir ve Bursa Emir Buhârî Câmîi hatiplerindedir. Pir Hamdî Efendi'nin 1603 yılında vefat ettiği ve dahi menakıbnamede anlattığına göre müellifin 1624 yılında cereyan eden bir olaya bizzat şahitlik etmesi göz önüne alındığında Bursevî'nin XVI. yüzyılın ikinci yarısı ile XVII. yüzyılın ilk yarısında yaşadığını söylemek mümkündür (Uçman 2009: 7). *Menâkıb-ı Eşrefzâde* hem Eşrefoğlu'nun menkıbeleri hem de Eşrefiyye kolunun önde gelen meşayih hakkında bilgi vermesi bakımından da mühim bir kaynaktır.

Pir Hamdî Efendi hakkında bilgi edinebileceğimiz bir diğer eser ise Baldırzâde Selîsî Şeyh Mehmed'in (öl. 1079/1668) *Ravza-i Evliya* adlı eseridir. Abdurrahim Tirsî'den bahisle Hamdî Efendi hakkında bir iki cümle bilgi bu eserde yer alır (Hızlı ve Yurtsever 2000: 280). Hamdî Efendi hakkında malumat veren bir diğer kaynak ise İsmail Belîğ'in (öl. 1142/1729) *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân* adlı eseridir (Donuk 2017:394; Çıpan 1992:X/415-416). Bir anlamda *Ravza-i Evliya*'ya zeyl olarak yazılan bu eserde Pir Hamdî Efendi, Müezzinzâde Şeyh Mehmed Efendi biyografisi içerisinde bir iki cümle ile geçmektedir.

Edebiyat ve tasavvuf tarihinin önemli kaynaklarından olan Osmanzâde Hüseyin Vassaf'ın (1872-1929) *Sefîne-i Evliya* (Kurnaz ve Tatçı 1999: XIX/18-19) adlı eserinde de Pir Hamdî Efendi tarikat silsilesi içerisinde gösterilmekte ve birkaç cümle ile tanıtılmaktadır (Akkuş ve Yılmaz 2015: I/105). Diğer kaynaklardan farklı olarak Vassaf, Hamdî Efendinin divan sahibi bir mutasavvıf olduğunu kaydeder. Mehmed Şemseddin Ulusoy'un (1867-1936) *Yâdigâr-ı Şemsî* adlı eseri de hem Bursa tekkeleri hem de Pir Hamdî Efendi hakkında bilgiler ihtiva eden mühim bir kaynaktır (Kara ve Atlansoy 1997).

Günümüzde yapılan muhtelif çalışmalarda da Pir Hamdî Efendi hakkında birtakım bilgiler mevcuttur. *Diyanet İslam Ansiklopedisi* “Eşrefiyye” maddesi (Kara 1995: XI/477-479), *İslam Ansiklopedisi* “Eşrefiye” maddesi (Kufralı 1977: IV/396-397) ansiklopedik düzeyde bilgilerin olduğu ve Hamdî Efendi hakkında bilgiler sunan kaynaklardır. Yine Mustafa Kara’nın *Bursa’da Tarikatlar ve Tekkeler* (Kara 2017) adlı eseri de günümüzde yapılan Bursa özelinde olmakla birlikte edebiyat ve tasavvuf tarihimiz açısından mühim bir kaynaktır. Reşat Öngören’in doktora tezi ise 16. yüzyıl Osmanlı toplumunda tasavvuf konusu ile kayda değer bir çalışmadır ve Hamdî Efendi hakkında kaynaklarda mevcut olan bilgiler aktarılmıştır (Öngören 2016: 224-225). Emine Aydoğmuş Yüce tarafından hazırlanan *Abdurrahim Tirsî Divanı*’nda da Pir Hamdî Efendi hakkında kaynaklarda zikredilen bilgiler derli toplu bir halde değerlendirilmiştir (Yüce 2010).

Buraya kadar ismini zikrettiğimiz temel kaynakların ve burada ifade edemediğimiz sempozyum tebliği düzeyindeki bilgilerin neredeyse tamamı Abdullah Veliyuddin Bursevî’nin *Menâkıb-ı Eşrefzâde*’sine dayanmaktadır. Dolayısıyla giriş ve kaynaklar kısmını daha fazla uzatmadan Hamdî Efendi’nin hayatı hakkında malumat vermek istiyoruz.

1. Hamdî Efendi’nin Hayatı

Hamdî Efendi, Aburrahim Tirsî ile Eşrefoğlu Rûmî’nin kızı Züleyha Hatun’un tek evladıdır. İznik’te dünyaya gelmiştir fakat doğum tarihine dair bir kayıt yoktur. Ancak *Menâkıb-ı Eşrefzâde*’de geçen bir bilgiye göre 120 yıl kadar yaşamış 1603 yılında vefat etmiştir. Bu bilgiyi göz önünde tutarak yaptığı çalışmada Emine Aydoğmuş Yüce, Hamdî Efendi’nin 892/1483 yılında dünyaya gelmiş olacağı sonucuna varmıştır (Yüce 2010: 12). Oysa verilen rakamlar ve mezkur tarihlerde uygulanan takvim ay yılına göredir ve hicri yıl ile miladî yıl arasında 120 yıllık süreyi hesap ettiğimizde yaklaşık üç buçuk yıllık bir zaman farkı ortaya çıkar. Bu sebeple menakıptaki bilgiyi doğru kabul ettiğimiz takdirde Hamdî Efendi’nin doğum tarihinin 892/1486-87 yıllarında olma ihtimali daha kuvvetlidir. Dahası kaynaklarda Eşrefoğlu Rûmî vefat ettiğinde kızı Züleyha Hatun’un yaşının küçük olduğu ve vefatından sonra bir süre sarayda kaldığı ve dahi vasiyeti üzere Abdurrahim Efendi ile evlendirildiği bilgisi vardır (Özcan 1988: I/293; Yüce 2010: 12). Eşrefoğlu’nun 1470 yılında vefat ettiği dikkate alınırca torunu Hamdî Efendi’nin vefatından miladi 22 yıl sonra dünyaya gelmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Bu açıdan 1603 yılında vefat eden Hamdî Efendi’nin hicri takvim esasına göre 120, miladi takvime göre 116 veya 117 yıl yaşadığına dair rivayet de makul ve mantıklıdır.

Hamdî Efendi’nin babası Abdurrahim Efendi aslen Bolulu olup İsfendiyaroğlu Ahmed Bey’in akrabalarından Bayezid Fakih adında bir imamın oğludur. Tirse adındaki bir köyde doğmuş ve bu sebeple Tirsî diye şöhret bulmuştur. Dedesinin ismindeki “fakih” unvanı, ilmî geleneğe sahip bir ailede dünyaya geldiğine işaret olarak değerlendirilebilir. Abdurrahim Efendi ise babasıyla birlikte çocuk yaşlarında-*Menakıb-ı Eşrefzâde*’ye göre dört yaşında-Eşrefoğlu Rûmî’nin meclislerinde bulunmuştur. Kaynaklarda aktarıldığına göre daha o yaşlarda Eşrefoğlu Rûmî ile Abdurrahim Efendi arasında bir ünsiyet peyda olmuştur. Babası ne zaman çocuğu sohbetten alıp eve götürse çocuk hemen geri meclise dönermiş. Bu sebeple Eşrefoğlu Rûmî, Bayezid Fakih’e “Bu masumu bize verin talim-i ilm ü edeb edelim.” demiş. Böylece Abdurrahim Efendi, Eşrefoğlu Rûmî’nin yanında yetişmiş, damadı ve halifesi olmuştur (Uçman 2009: 38; Kara ve Atlansoy 1997: 89; Yüce 2010:12). Kaynaklarda aktarılan bu bilgilerden hareketle Hamdî Efendi’nin baba tarafından ilmî ve tasavvufî muhitlere yakın bir aileye mensup olduğu sonucuna varmak mümkündür.

Hamdî Efendi anne tarafından ise tasavvufî bir aileye mensuptur. Annesi, Hacı Bayram-ı Velî’nin kızı Hayrunnisa Hatun ile Eşrefoğlu’nun evliliklerinden dünyaya gelen Züleyha Hatun’dur. Ayrıca kaynaklarda anlatıldığına göre Züleyha Hatun babasını küçük yaşta kaybettiği için İstanbul’a götürülmüş ve sarayda yetiştirilmiştir. Babasının vasiyeti gereği Abdurrahim Tirsî

ile evlendirilmek üzere İznik'e gönderilmiştir. Eşrefoğlu 1470 yılında vefat ettiğinde kızının yaşının küçük olduğunu ve Hamdî Efendi'nin de 1886 veya 1887 yılında dünyaya geldiğini hesaba katarsak Züleyha Hatun sarayda on yıldan fazla bir süre kalmış ve yirmili yaşlarda Hamdî Efendi'yi dünyaya getirmiştir diyebiliriz.

Hamdî Efendi'nin babası Abdurrahim Tirsî, divan sahibi mutasavvıf şairlerdendir. 1520 yılında vefat etmiş ve çocukluğundan beri tekke terbiyesi içerisinde yetişmiştir. Hamdî Efendi de otuzlu yaşlarına kadar babasının yanında eğitimini ikmal etmiş ve babasının vefatından sonra onun yerine posta oturan Muslihiddin Efendi'ye intisab ederek seyr u sülukunu tamamlamıştır. Muslihiddin Efendi'nin vefatından sonra ise posta oturarak Eşrefiyye tarikatının pırlarından olmuştur. Günümüz kaynakları Eşrefiyye'nin müstakil yapısını Abdurrahim Tirsî ve oğlu Hamdî Efendi zamanlarında tamamladığını kaydetmektedirler (Kara 1995: XI/477). 1012/1603 yılında vefat eden Pir Hamdî Efendi'nin kabri Eşrefzâde türbesindedir (Kara ve Atlansoy 1997: 89).

Menakıb-ı Eşrefzâde ve *Yâdigâr-ı Şemsî*'de Hamdî Efendi'nin üç oğlu olduğu kayıtlıdır. Bunlardan Abdulmü'min ve Lutfullah Efendi tarikatın Lefke civarındaki faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Lutfullah Efendi, babası ve dedeleri gibi şiire yetenekli birisidir. *Menakıb-ı Eşrefzâde* ve *Yâdigâr-ı Şemsî*'de bir ilahisi kayıtlıdır:

İşk şarâbın nûş idenlere salâ gelsün berü
Dost sadâsın gûş idenlere salâ gelsün berü

Ol şarâb-ı lâ-yezâliden olub mest-i müdâm
Kendüsin serhoş idenlere salâ gelsün berü

Ar [u] nâmus kaydını terk eyleyüb hem kalbünü
Mâsivâdan boş idenlere salâ gelsün berü

Gece gündüz zikr-i Hakk'a eyleyüben iştigâl
Zikr-i Hak'da cûş idenlere salâ gelsün berü

Derdmend Lütfullah ile hem-dem olub dîdesin
Dost yüzine düş idenlere salâ gelsün berü (Uçman 2009: 51-52; Kara ve Atlansoy 1997:

93)

Bu ilahiden anlaşıldığı kadarıyla Lütfullah Efendi şiirlerinde mahlas olarak ismini kullanmıştır.

Hamdî Efendi'nin üçüncü oğlu ise Sır Ali veya Sırrî Ali Efendi'dir ve Hamdî Efendi'den sonra posta oturmuştur. Kaynaklarda Sır Ali veya Sırrî Ali Efendi'nin doğumuyla ilgili bazı menkıbeler anlatılmaktadır. Şiire yetenekli bir mizacı vardır ve Sırrî mahlasıyla yazdığı ilahilerden birisi *Yâdigâr-ı Şemsî*'de kayıtlıdır. Sekiz beyitten oluşan ilahinin ilk ve son beyitleri şöyledir:

Bugün bu dehr içinde biz Eşrefiyiz Eşrefiyiz
Bu şer'-i Hak içinde biz Eşrefiyiz Eşrefiyiz

Rahmet oku bu Sırrî'ye ihsân ola eksüklüğe
Sen de karış Eşrefiye Eşrefiyiz Eşrefiyiz (Kara ve Atlansoy 1997: 90-91)

Sırrî Ali Efendi'nin de Hamdî isminde bir evladı olmuş ve kendisinden sonra posta oturmuştur. Dede ve torunun aynı ismi taşıması bir karışıklığa sebep olacağı düşüncesi ile kaynaklarda Sırrî Ali Efendi'nin oğlu Hamdî Efendi için Hamdî-i Sâni ismi kullanılmıştır (Kara ve Atlansoy 1997: 91). Aynı sebepten olsa gerektir ki Hamdî Efendi de daha çok Pir Hamdî adıyla zikredilmektedir. Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî* adlı eserinde Hamdî-i Sâni'nin de şiire

yetenekli ve bir divan-ı ilahiyatı olduğunu söylemekte ve dahi bir ilahi kaydetmektedir. Fakat *Yâdigâr*'da Hamdî-i Sâni adına kayıtlı olan mezkûr şiir, Pir Hamdî Efendi'nin şiirleri arasındadır ve şiirdeki mahlas da Hamdî'dir.¹ Bu noktada iki ihtimal karşımıza çıkmaktadır. Mehmed Şemseddin'in dediği doğru ise bu çalışmada yayınladığımız şiirler Pir Hamdî Efendi'ye değil torunu Hamdî-i Sâni'ye aittir. Oysa *Yâdigâr-ı Şemsî*'yi yayımlayan Mustafa Kara'nın danışmanlığında hazırlanan tezde bu şiirlerin Pir Hamdî Efendi'ye ait olduğu belirtilmektedir (Yüce 2010: 12). Bu noktada kesin bir hükme varmamız mümkün değildir fakat okuduğumuz şiirlerin ve kaynakların kullandığı kavramların bize verdiği bazı ipuçları ile birtakım tahminlerde bulunmamız imkân dâhilindedir. Öncelikle ifade etmeliyiz ki Abdurrahim Tirsî divanının bittiği yerden devam eden bir divanın oğlu Hamdî Efendi'ye aidiyeti daha muhtemeldir. Dahası kaynakların tamamı Hamdî Efendiler arasındaki ayrımı bilerek ikinci Hamdî için "Hamdî-i Sâni" tabirini kullanmaktadır. Oysa elimizdeki şiirlerin başlığı "Hâzâ Hamdî Sultan Divanı"² başlığını taşımaktadır. Nüshanın 1194 yılında yazıldığı da son varaktan anlaşılmaktadır. Dolayısıyla elimizdeki nüshanın yazıldığı yıllarda Hamdî Efendi ile Hamdî-i Sâni arasındaki ayrım bilinmekte ve bu şekilde ifade edilmekteydi. Abdurrahim Tirsî divanına sahip olup bu divanın devamına Hamdî Efendi'nin şiirlerini kaydeden kişinin Pir Hamdî ile Hamdî-i Sâni arasındaki farkı bilmemesi pek mümkün gözükmemektedir. Bize göre bu şiirlerin Pir Hamdî Efendi'ye ait olduğunu gösteren en önemli karine divanın başlığıdır. Şiirlerin muhtevası ise ayrıca değerlendirilebilir. Örneğin divandaki ilk şiir şu beyitle başlar:

Dostun gerçek erleridir sultân dedem babam benim
Allah'ın haş kullarıdır sultân dedem babam benim (1/1)

Pir Hamdî Efendi'nin dedesi ve babası hakkında bu ifadeleri kullanması, tarikat pirlarini övmesi kuvvetle muhtemeldir ki *Menâkıb-ı Eşrefzâde*'de Hamdî Efendi'nin babası ve dedesi hakkında kurduğu cümleler dikkat çekicidir: "gâh ceddüm Sultan Eşref-zâde hazretlerinün...gâh pederim Abdurrahim Tirsî hazretlerinün (Uçman 2009: 45). Bu cümle ile "sultân dedem babam benim" redifli şiirin aynı kişiye ait olması daha muhtemeldir. Dahası tarikat silsilesinden sekizinci postnişin Eşref-i Sâni'nin ismi de mahlası da Eşref-i sâni'dir (Kara ve Atlansoy 1997: 93-94). Eşrefoğlu Rûmî'nin birinci postnişin olduğu hatırlanursa tarikat silsilesindeki şairlerin şiirlerinde kullandıkları mahlasa dikkat ettikleri sonucuna varabiliriz. Hamdî-i Sâni'nin dedesi Pir Hamdî Efendi ile aynı mahlası kullanması ise çok düşük bir ihtimaldir. Ayrıca Hamdî-i Sâni'nin şiirlerinde sadece babası Sırrî Efendi ve dedesi Hamdî Efendiye kast ederek "sultan dedem babam benim" diye bir ifade kullanması, silsilenin başındaki isimleri dikkate aldığımız zaman düşük bir ihtimal olarak değerlendirilebilir. Zira babası, dedesi, onun da babası ve dedesi meşhur tarikat büyükleridir. Bu isimler arasında bir ayrıma gidilmesi pek muhtemel değildir. Eğer bu şiiri Hamdî-

¹ Divan sıralamasında 17. şiir:

'Aşk odıyla tâ ki gönül şem'i uyandı
Pervâne-şifât cân u ciger odlara yandı

Bu cümle cihân hürrem olub irdi bahâra
Benim cigerim lâle-şifât kana boyandı

Âzâde iken gönülümü şeyyâd-ı muhabbet
Şayd eyleyüben boynuma hoş tağdı kemendi

Vâ'iz bize va'z eyleme divâneleriz biz
Ger 'âkil iseñ bend olana eyleme bendi

Her şâm u seher Hamdî nice ağlamasun kim
Râhat uyudu derd ile gam-ı miñnet uyandı

² bkz. resim 1.

i Sâni yazmış olsa idi muhtemelen sadece babası ve dedesi değil daha geniş bir ifade ile büyük dedeleri ve tarikat silsilesini ifade eden bir söylem tercih ederdi. Fakat ifade ettiğimiz üzere bizim kanaatimiz şiirlerin muhtevası ve divan başlığının delaleti ile bu şiirlerin Pir Hamdî Efendi'ye ait olduğu yönündedir. Ama Mehmed Şemseddin Efendi'nin dediği gibi Hamdî-i Sâni'ye ait olma ihtimali de yok değildir. Fakat mevcut bilgilerimiz dâhilinde şu anda ulaşabildiğimiz kaynaklardaki bilgiler ve şiirlerin muhtevası neticesinde şiirlerin Hamdî Efendi'ye ait olma ihtimalini daha kuvvetli buluyoruz. Fakat ileride yapılacak yeni çalışmalar ve bulunacak yeni bilgiler bu hususta daha net bilgiler edinmemizi sağlayacaktır.

2. Hamdî Efendi'nin Tasavvufî ve Edebî Kişiliği

Kaynaklarda Hamdî Efendi hakkında verilen malumatların çoğu birkaç cümlelerin ötesine geçmez. Sadece *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, Hamdî Efendi'yi müstakil bir başlıkta değil olayları anlatırken satır aralarında zikreder. Örneğin Bursevî bir menkıbeye şu cümleyle başlar: “*Bakıyyetü's-selef mürşid-i kâmil pîrim Hamdî Efendi Hazretleri'nden bizzat istimâ' olunmuştur ki..*” (Uçman 2009: 45). Bu tarz cümlelerle başlayan menkıbelerde birtakım kerametler anlatılmakta ve şeyh efendinin üstün vasıfları dile getirilmektedir. Fakat bu tarz anlatıların değerlendirilmesi konumuzu dağıtacağı gibi uzun ve yeni bir çalışmayı gerekli kılmaktadır. Dolayısıyla biz Hamdî Efendi'nin kerametleri ile ilgili anlatıların üzerinde çok fazla durmak istemiyoruz. Zira diğer kaynaklarda az da olsa Hamdî Efendi'yi betimleyici ifadeler mevcuttur.

Örneğin *Ravza-i Evliya'da* Baldırzâde “umdetü'l-vâsilîn Hamdî Efendi” der (Hızlı ve Yurtsever 2000: 280). İsmail Belig de *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân*'ında “*umdetü'l-meşâyihî's-sâde merhum Eşrefzâde hazretlerinin damadı Şeyh Abdurrahim Efendi'nin mahdum-ı mükerrerleri, zübdetü'l-vâsilîn ve kıdvetü'l-kâmilîn Şeyh Hamdî Efendi'den biat ve nice zaman hudmet-i şeriflerinde dâmen be-miyân olub...*” ifadeleri ile Hamdî Efendi'yi tavsif eder (Donuk 2017:394). Hüseyin Vassaf ise sadece Eşrefoğlu'nun torunu olduğunu, vefat tarihini ve bir divanı bulunduğunu kaydeder (Akkuş ve Yılmaz 2015: 105). Mehmed Şemseddin ise Hamdî Efendi'nin çocukluğundan bir örnekle tasavvufî yönüne işaret ederek³ “*tabiat-ı şî'riyyesi olmağla bir divan-ı ilahiyatı vardır*” der (Kara ve Atlansoy 1997: 89).

Kaynaklarda zikredilen bu ifadelerden hareketle Hamdî Efendi'nin tasavvufî yönünün edebi yönünden kuvvetli olduğunu ifade etmek yerinde olur. Bu ifadeler Hamdî Efendi'nin tarikatı içerisinde bir mürşid-i kamil olarak kabul edildiğini göstermektedir. Şiire kabiliyetinin olması ve bir divana sahip bulunması tasavvufî kimliğinden sonra üzerinde durulan ikinci bir husustur. Bu bakımdan Hamdî Efendi'nin tasavvufî ve edebî kişiliği ait olduğu tarikat silsilesi içerisindeki konumu ile de ilintilidir.

Bu minvalde Kâdirî tarikatı Anadolu'da Eşrefiyye kolunu kuran Eşrefoğlu Rûmî ile yayılmaya başlamış ve bu dergahın meşayihinin gayretleri ile de başta İstanbul olmak üzere Anadolu'da yaygınlık kazanmıştır. Bu tarikatın yayılması ve halk tarafından benimsenmesinde Eşrefî şeyhlerinin şiirle ve musiki ile ilgilenmeleri etkili olmuştur (Kara 2017: 194). Hamdî Efendi de dedesi ve babası gibi bir Kadiri-Eşrefî şeyhi olarak görüşlerini şiir ile anlatma yolunu tercih etmiştir.

Yunus Emre takipçisi olan Eşrefoğlu Rûmî (Öztürk: 2010, 243-255) ve soyundan gelen diğer mutasavvif şairler bir bütünün parçası gibidirler. Abdurrahim Efendi şiirde Eşrefoğlu'nu, Hamdî Efendi de babası Abdurrahim Efendi'yi örnek almışlardır. Hamdî Efendi, Türk edebiyatı içerisinde Yunus Emre takipçisi bir şair olarak vasıflandırılabilir. Şiirleri genel itibarı ile tasavvufî

³ Yâdigâr-ı Şemsî de Hamdî Efendi'nin çocukluğu ile ilgili şu bilgiler kayıtlıdır: “*Daha çocuk iken kendilerine bazı esrar münkeşef olub ve câmi-i şerife gelen halkı suver-i acibede görür ve izhar edermiş. Vâlidelerine olunan şikâyet üzerine çarşu böreği yedirerek o hal kendilerinden mestur olmuştur.*” (Kara ve Atlansoy 1997: 89)

kavramlarla kurgulanmıştır. Dolayısıyla Hamdî Efendi'nin hem genel tasavvuf tarihindeki yeri hem kendi silsilesindeki konumu ve dahi şiirlerinde kullandığı tasavvufî kavramlar ayrı ve müstakil bir çalışma gerektirdiği için burada çok fazla üzerinde durmak istemiyoruz. Bizim çalışmamızın esası Hamdî Efendi'nin şiirleri üzerinedir ancak günümüze değin mezkur divana dair bir bilgi mevcut değildi. Yüce tarafından hazırlanan Abdurrahim Tirsî Divanında, divan nüshalarının birinin devamında Hamdî Efendi'nin divanının olduğu tespit edilmiştir (Yüce 2010: 12). Söz konusu divan nüshası Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi, Genel 724/2 arşiv numarası ile kayıtlı divanının 87a ile 101b varakları arasındaki on dokuz şiir Hamdî mahlasını taşımaktadır. Yirminci şiir ise Zâkirî Hasan Efendi'ye aittir. Bu şiirden sonra gelen şiirin ilk beyit ve reddadesi⁴ mevcut ancak sonraki sayfa kopuktur. Son beyit ise şöyledir:

'Aşkuñ ile döner gökde felekler
'Aşkuñ ile tesbîh oğur melekler (101b)

Reddadesi 'aşk olan bu sayfadaki bu şiirin devamı kopuk olduğu için Hamdî Efendi'nin mi Zâkirî Hasan Efendi'nin mi olduğuna dair kesin bir hüküm vermemiz mümkün değildir.

3. Hamdî Efendi'nin Şiirlerinde Vezin ve Kafiye

Elimizdeki mevcut 19 şiirin biri dördlük diğerleri beyit esasına bağlı olarak yazılmıştır. Şiirlerinde ağırlıklı olarak 16'lı hece ölçüsünü tercih eden Hamdî Efendi şiirde şekilden çok manayı ön planda tutmuştur. On dokuz şiirden ikisi on birli, ikisi on dördlü, biri on beşli ve on dört tanesi ise on altılı hece ile yazılmıştır. Şiirlerinde aruz vezninin neredeyse hiç kullanmamıştır. Vezin konusunda babası Abdurrahim Tirsî'nin etkisinde kaldığı aşikârdır. Tirsî de divanında genellikle hece veznini kullanmıştır (Yüce 2010: 28).

Hamdî Efendi'nin şiirleri babasının şiirleri gibi genellikle musammat gazel formundadır. Mısralar ortadan bölünebilmekte ve dördlük olarak da yazılıp okunabilmektedir. Bu husus şiire bir ahenk katmakta, şiirin bestelenmesini kolaylaştırmaktadır. Fakat aynı zamanda aruz ile yazmayı da bir o kadar zorlaştırmaktadır. Bir beyitte hem iç kafiyeyi gözetmek hem de beytin matla beyti ile olan kafiyesini sürdürmek ve bunu yaparken de manayı öncelemek aruz veznini göz ardı etmeyi ve heceyi tercih etmeyi getirmiştir. Örnek olması bakımından Hamdî Efendi'nin bir ilahisinden iki beyit şöyledir:

'Aşk ile âvâre oldum / gönlüm qarâr kılmaz benüm
Anuñ derdiyle yandım / hiç odum söyünmez benüm

Delü mecnûn kıldı beni / mest eyledi düni günü
Añmazam cânı cihânı / ihtiyârım çalmaz benüm (3/1-2)

Bu beyitler sekizli hece ile dördlük olarak da yazılabilir ve kafiye şemasında bir düzensizlik ortaya çıkmaz. Mutasavvıf şairlerin sıklıkla tercih ettikleri bu şiir tarzı hem besteyi hem de ezberlenmeyi kolaylaştırdığı için tekke muhitlerinde tercih edilmişlerdir diyebiliriz.

Hamdî Efendi şiirlerinde genellikle yarım veya tam kafiyeyi kullanmıştır. Hatta bazen redif dikkate alınarak kafiyenin olmadığı beyitler de mevcuttur. Örneğin yukarıdaki iki beyitte kıl- ve kal, fiilleri ile yarım kafiye sağlanırken söyün- fiili ile de kafiye şeması bozulmuştur. Bazı ilahilerde de tam kafiye göze çarpmaktadır:

'İlm ile hikmet virirsın ol Kerîm Allah'sın
'Âşîye rahmet kılırsın er-Raḥîm Allah'sın (6/1)

Bu ilahinin ilk iki beyti örnekte olduğu üzere tam kafiye iken sonraki beyitler zengin kafiye olarak devam etmiştir. Genellikle kelime veya kelime gurubundan oluşan redifler kullanan Hamdî

⁴ Yazma eserlerde birbirini takip eden sayfaları göstermek için sayfanın sol alt köşesine bir sonraki sayfanın ilk kelimesi eklenirdi (Erünsal 2007: 515).

Efendi'nin şiirlerinde tercih ettiği rediflerden bazıları şunlardır: benüm, geldim, Allah'sın, gördüm, geldi, ben daği, arz eylegil cemâlünü, olmuşam, red eyleme, gideyin.

Bu tarz örnekler bize göstermektedir ki Hamdî Efendi, babası ve dedesinin derin tesiri altında şiirlerini yazmıştır. Aynı şekilde vezin ve kafiye konusunda olabildiğine esnek bir tavır içerisinde. Şiirlerini dervişlerini yetiştirmek, tasavvufi remizleri izah etmek ve bir manada irşad metodu olarak kullanmıştır.

4. Hamdî Efendi'nin Şiirlerinde Dil ve Üslup

Mutasavvıf şairlerin dil ve üslup özellikleri genel itibarı ile birbirine benzemektedir. Yukarıda kısaca ifade ettiğimiz üzere Pir Hamdî Efendi, Yunus Emre takipçisi bir mutasavvıf şairdir. Şiirlerinde babasının ve dedesinin tarzı ve üslubu kendini hissettirir. Heceyi ve musammat tarzı sıkça tercih etmesi ile babası Abdurrahim Tirsî'ye, münacatları ile de dedesi Eşrefoğlu Rûmî'ye yaklaşan bir tarzı vardır. Olabildiğince sade, açık, anlaşılır ve Arapça-Farsça terkiplerden uzak bir dil tercih eden Hamdî Efendi esasında Eşrefî şairlerin Yunus yolunda benimsedikleri şiir üslubunun bir temsilcisidir. Bu şiir vadisinin yolcuları inandığı değerleri halka anlayıp sevebilecekleri bir üslupla anlatmayı tercih etmişler, Allah'a korku ile değil sevgi ile ulaşmayı ve bunu yaparken de din dilinin pek nadide bir yönünü şiire aktarmışlardır. Türkçe ile insanları İslam'a ve İslam tasavvufuna davet eden Hamdî Efendi, takipçisi olduğu diğer mutasavvıflar gibi aşk ikliminde söz söylemiştir. Bu vesile ile Allah aşkının lezzetinden, dünya hayatının faniliğinden, nefsin hilelerinden bahisle Türkçe bir irfan dili haline gelmiştir.

Hamdî Efendi'nin şiirlerinde bu minvalde dedesi ve babasının etkisi hem şekil olarak hem de şiirlerinde tercih ettiği konular itibarı ile dikkat çekmektedir. Örneğin Eşrefzâde'nin şu meşhur münacatı Hamdî Efendi'den yankılanmaktadır:

Eşrefzâde:

Ey Allah'ım beni senden ayırma
Beni senin dîdârından ayırma (Güneş 2006b: 364)

Hamdî Efendi:

İlâhî dilerem senden iy Mevlâ
Yüce dergâha geldim Hudâyâ
Ki biz bî-çâre kuluñ hâli n'ola
Beni senden ayırma yâ İlâhî (5/1)

Dörtlüğün son mısrası Eşrefoğlu Rûmî'nin meşhur münacatıyla neredeyse aynıdır. Bu durum Hamdî Efendi'nin babası ve dedesinin şiir tarzlarını benimsediğini göstermektedir.

5. Hamdî Efendi'nin Şiirlerinde Muhteva

5.1. Tevhid

Bilindiği üzere tevhidler Cenab-ı Hakk'ın varlığı, birliği, kudreti, eşsizliği gibi konularda yazılan dini edebi türlerin başında gelmektedir (Gökalp 2016: 27; Yıldız 2014: 1) Mutasavvıf şairlerin mutlaka üzerinde durdukları bir türdür. Hamdî Efendi de şiirlerinde bu konuya yer vermiş ve türün zarif ve dikkat çekici bir örneğini ortaya koymuştur. Çalışmamızdaki sıralamada altıncı şiir olan tevhid örneği şöyledir:

'İlm ile hikmet virirsin ol Kerîm Allah'sın
'Âşîye rahmet kılursın er-Rahîm Allah'sın

Yerde gökde saña beñzer kimse yok sensizin
Gelmegün yok gitmegün yok Mustakîm Allah'sın

Tañrılık da'vî kılana kaçıyub hışm itmedüñ
Nemrûd'a virdüñ murâdın ne Hâlım Allah'sın

Cümlenüñ rızkın virirsin minnetiñ yok kimseye
Nice yüz bin mürvetiñ var hoş Selîm Allah'sın

Hamdî'nin senden temennâ kıldığı sensin yine
Yalvarub yüz hâke urub der 'Alîm Allah'sın

Hamdî Efendi'nin bu tevhidi her bir beytinde Allah'ın bir isim veya sıfatını izah etmesi bakımından nev'i şahsına münhasır bir şiirdir. Edebiyatımızdaki tevhidler arasında dikkat çekici bir örnek olarak değerlendirmek mümkündür. Bu şiirin dışında Hamdî Efendi mısraları arasında kullandığı dost eri, dostu ulaşmak, dostu vasıl olmak, dost için can vermek, dost zikri, dost cemali, dost ile ahd etmek, dostu yar olmak, dostu görmek, dostu ermek, dost divanesi olmak, dost divanını okumak, dost bahçesine girmek, dostun rızasını kazanmak gibi söylemlerle de tevhidlerde işlenen konulara temas etmekte, Allah'ın varlığını, kudretini, sevgisini değişik örnek ve ifadelerle izah etmiştir.

5. 2. Münacat

Türk edebiyatının en yaygın türlerinden birisidir. Şairin aczini itiraf etmek suretiyle Allah'tan af dilemesi veya bir dilekte bulunmasına münacat denilmektedir (Koçin 2011: 19). Bilhassa mutasavvıf şairlerin fazlaca üzerinde durduğu bu türde Allah'tan sevgisi ve muhabbeti de talep edilebilmektedir. Elimizdeki şiirlerde yedinci, on üçüncü ve on sekizinci şiirler müstakil birer münacat örneğidir:

İnâyet eyle sultânım bakma yüzüm karasına
Keremler idici sensin günahlarım devâsına

Maḥlûkuñ ḥâlıkı sensin tâlibüñ maḥlûbı sensin
'Âşıkıñ ma'sûku sensin irgür vaşlıñ şafâsına

Senüñ dürür her ne ki vâr kalmadı arada ağıâr
Yoğdur senden gayrı deyyâr irgür lutfuñ vefâsına

Seniñdür bu kamu vârim senden gayrı yoğdur yârim
Ey benim Ganî Settâr'im irgür fazlıñ şifâsına

Beni benden ḥalâş eyle her dem lütfuñla şâd eyle
Maḥbûl u muḥarreb eyle irgür cem'in 'aḥâsına

Hamdî'nüñ günâhı çoğdur ne iderseñ ana ḥağdır
Ġafûrsın keremiñ çoğdur bakma kuluñ ḥaḥâsına (7. şiir)

Hamdî Efendi'nin münacatı türün bütün özelliklerini bünyesinde barındırmaktadır. Allah'tan hem af dilenmekte hem de vuslatının lezzetine ermek istenmektedir. Diğer münacatların ilk beyitleri de şöyledir:

İlâhî dilerem senden 'arz eylegil cemâlünü
Lütfuñdan ey cömerd ġanî 'arz eylegil cemâlünü (13/1)

Çapuña geldim ḳabûl it Ḥağ bizi reddeyleme
Azmuş idim yolımı döndüm saña reddeyleme (18/1)

5.3. Na't

Hız. Peygamber'i övmek, ona duyulan sevgiyi, özlemi hasreti dile getirmek için yazılan manzumelere na't denmektedir (Yeniterzi 1993: 1). Türk edebiyatında en fazla şiir örneği olan şiir türü na'ttır. Mutasavvıf şairler arasında na't yazmayan neredeyse yoktur. Bu minvalde Hamdî Efendi de Hz. Peygamber'e olan duygularını bir na'tla dile getirmiştir. Mezkur şiirin ilk beyti şöyledir:

Ey maḥzen-i kân-ı şafâ ey ma'den-i 'ayn-ı vefâ
Ey mü'minler sûruñ şafâ Muhammed Resûlüm geldi (9/1)

Hamdî Efendi'nin şiirleri tür bakımından incelendiğinde ortalama mutasavvıf bir şairin üzerinde durduğu türlerin Hamdî Efendi'nin şiirleri arasından da mevcut olduğunu ifade edebiliriz.

Bu türlerin dışında mısralar arasında sıklıkla kullanılan aşk, âşık, mâşuk, dost, derviş, eren, yol, gönül, ağyâr, mâsivâ, visâl, zikir, semâ, nefis, birlik-vahdet, hikmet, ilm, cemâl-celâl gibi daha pek çok tasavvufî kavram ve bunların anlam dünyalarının Hamdî Efendi'nin şiirlerinde kullanımı ayrı bir çalışma konusunu ihata etmektedir.

Hamdî Efendi'nin Şiirleri

Hâzâ Divân-ı Hamdî Sulţan rahmetullahi aleyh

1

16'lı hece⁵

1. Dostun gerçek erleridir sulţan dedem babam benim
Allah'ũñ haş kullarıdır sulţan dedem babam benim
2. Muhammed'ũñ evlâdudur mü'minlerũñ sulţanıdır
'Âşıklaũñ merdânıdır sulţan dedem babam benim
3. Ol Allah'ũñ haş kulları 'Abdulkâdir'ũñ dervîşleri
Anlar işler her işleri sulţan dedem babam benim
4. Gezerler kâf ile kûhı 'arş-ı a'zâm seyrângâhı
Erenlerũñ pâdişâhı sulţan dedem babam benim
5. Deryâ-yı rahmetde bular 'aşkıñ deryâsına talar
Şâhî bâzî kudse irer sulţan dedem babam benim
6. 'Aşk ile baķ sen anlara dost için cân verenlere
Ol toğrı yol varanlara sulţan dedem babam benim
7. Gel berü iy açık gözlü gözlüye yokdur hiç gizli
Ol şîrîn tatlu hûb sözlü sulţan dedem babam benim
8. 'Aşk kaçısını ururlar Allah'a toğru varırlar
Hamdî'yi bile alurlar sulţan dedem babam benim

2

⁵ Bu şiir 4 müstefilün kalıbıyla da değerlendirilebilir ancak kalıba uyan heceler uymayanlardan az olduğu için hece vezni ile değerlendirmeyi tercih ettik.

16'lı hece

1. 'Aşk-ı Mevlâ ile gönül gel cûşa geelim biz de
Deryâ-yı aşk mevci ile kaynayub taşalım biz de
2. 'Aşk ile âvâre olub sevdâ-yı dostu ulaşıb
'Aşk erlerine qarışub Allah'a irelüm biz de⁶
3. Yanalum 'aşkına düşüb bî-çarâr pervâne olub
Dostuñ vişâline irüb gel hayrân olalım biz de
4. Düni günler bilmeyelim mest esrik yüriyelim
Ağlayuben gülmeyelim kanlu yaş dökelim biz de
5. Dost dost deyü zıkr idelüm semâ' uruben dönelim
Dost cemâlini görelim seyrân eyleyelim biz de
6. Hiç beyâna şıgmaz hâlim dostu zıkr eyler bu dilim
Kalmadı hiç 'aqlım bilim âşârı dost kıldı bize
7. Hamdî cândan başdan geçer pervâz urubeni uçar
İy dost sensüz kalur nâçâr yanar düter yürek biz de

3

16'lı hece

1. 'Aşk ile âvâre oldum gönülüm çarâr kılmaz benüm
Anuñ derdi ile yandım hiç odum söyünmez benüm
2. Delü mecnûn kıldı beni mest eyledi dün ü günü
Añmazam cânı cihânı ihtiyârım qalmaz benüm
3. Ne dünyâ aħret bilürem ne virmek almağ bilürem
Ne zâyî tedbîr kılıram ğayra meylim yoğdur benüm
4. Añsuzın tüş oldum aña ne benlik çayısı baña
Ben giderem dostdan yana gözüm yârî gördi benüm
5. Ol ki baña nazar kılır ne 'aql u ne bilüm kalur
Ol dost ile birlik olur çurbân olsun cânım benüm
6. Hamdî söyler dost haberin müdâm görsem dir dîdârın
Dostıyla ider bâzârın 'ayân oldu cânım benüm

4

16'lı hece

1. Hakk'ı emriyle gelmişem Hakk yoluna cân virmişem
Didârın 'ayân görmüşem haberler virmege geldim

⁶ metinde "irelüm Allah'a" yazılı iken kafiye şemasını bozmamak ve manayı daha da kuvvetlendirmek için "Allah'a irelüm" şeklinde bu iki kelimenin yerini değiştirdik.

2. Dost ile ‘ahd-i berk etmişem ‘âleme andan gelmişem
‘Aşk esrârın fâş itmişem dosta yâr olmağa geldüm
3. Ol sırrı pinhân eyledim dosta cân kırbânım
Varlığım teslîm eyledim tesellîmi bulub geldim
4. Şınık mecrûh durur gönlüm ne yoldaş ne hüd yârim
Gece gündüz diñmez zârım yanub kül olmağa geldüm
5. Başımıñ sevdâsı sensin hem dinim imânım sensin
Cânıma cânânım sensin seniñle birlige geldim
6. Yanaram ‘aşkıñ nârına kıalmazam dünyâ vârına
Ne nâmûsı ne ‘ârına ‘aşk ile dîvâne geldim
7. ‘Aceblemeñ dostlar beni ‘aşk oduna yakdım cânı
Düni günü ol Sübhânı isteyüb bulmağa geldim
8. Hâmî nazargâhda durur Allah’uñ dîdârın görür
El kıvşurub karşı turur dîvân-ı ‘âlîye geldim

5

11’li hece

1. İlâhî dilerem senden iy Mevlâ
Yüce dergâha geldim Hüdâyâ
Ki biz bî-çâre kıluñ hâli n’ola
Beni senden ayırma yâ İlâhî
2. Şafâlar ‘aşkıñuñ meyhânesinde
Cefâlar sensiz olmak bir anda
Nidem ben beni sensiz cihânda
Beni senden ayırma yâ İlâhî
3. N’idem ‘ömr-i hâşılı vardı bile
Gitdi elden çıkdı sermâye bile
Elüm boş kaldım yüz kıarasıyla
Beni senden ayırma yâ İlâhî
4. Çarh-ı gaddâr yalan düş gibi geçdi
Nâzenîn-i ‘ömrüm dañı uçdı gitdi
Gideyin âh vâh fûrkat irişdi
Beni senden ayırma yâ İlâhî
5. Başımı nefis şûmuyla hoş etdim
Koyub Hâk yolını çün egri gitdim
Bu garîb cânıma gör neler etdim
Beni senden ayırma yâ İlâhî
6. Bu Hâmî köhnedür tûl-i emelde
Yitirmiş fırsatı aldanmağ ile
Ne ekdi biçe hâşıl hürmen ile
Beni senden ayırma yâ İlâhî

6

14'lü hece

1. 'İlm ile hikmet virirsin ol Kerîm Allah'sın
'Âşîye rahmet kılersin er-Raḥîm Allah'sın
2. Yerde gökde saña beñzer kimse yok sensizin
Gelmegün yok gitmegün yok Mustakîm Allah'sın
3. Tañrılık da'vî kılanı kıkıyub hışm itmedün
Nemrûd'a virdün murâdın ne Ḥalîm Allah'sın
4. Cümleñüz rızkın virirsin minnetiñ yok kimseye
Nice yüz bin mürvetiñ var hoş Selîm Allah'sın
5. Ḥamdî'nin senden temennâ kıldığı sensin yine
Yalvarub yüz ḥâke urub der 'Alîm Allah'sın

7

16'lı hece

1. 'Înâyet eyle sultânım bakma yüzüm karasına
Keremler idici sensin günahlarım devâsına
2. Maḥlûkuñ ḥâlîkı sensin tâlibüñ maḥlûbı sensin
'Âşîkıñ ma'sûku sensin irgür vaşlıñ şafâsına
3. Senüñ dürür her ne ki var kalmadı arada ağyâr
Yoğdur senden gayrı deyyâr irgür lutfuñ vefâsına
4. Seniñdür bu kamu vârim senden gayrı yoğdur yârim
Ey benim Ganî Settâr'ım irgür fazlıñ şifâsına
5. Beni benden ḥalâş eyle her dem lütfuñla şâd eyle
Maḥbûl u muḥarreb eyle irgür cem'in 'atâsına
6. Ḥamdî'nüñ günâhı çoğdur ne iderseñ ana ḥağdır
Ġafûrsın keremiñ çoğdur bakma kuluñ ḥaḥâsına

8

16'lı hece

1. Mevlâ'nuñ sevdügin gördüm Muḥammed Resûl'e erdim
Murâdımâ vâşıl oldum şükr elḥamdülillah gördüm
2. Söyledi râzını baña cândan kulak dutdum saña
Yüz sürüben ḳademine şükr elḥamdülillah gördüm
3. Şundi baña ḥayvan âbın nûrdan aḳ eylemiş ḳabın
İçüb gecdim heb ḥicâbın şükr elḥamdülillah gördüm
4. Evvel nûş eyledi kendi andan anı baña şundi
Bu gönüm bu cânım ḳandı şükr elḥamdülillah gördüm

5. Andan beşaret kıldı baña şehâdet getürdüm aña
Allah şâhid dürür buña şükr elhamdülillah gördüm
6. Bir aq nâkesine binmiş ‘âşıkların görüb inmiş
‘Âşıklar beytine konmuş şükr elhamdülillah gördüm
7. Atam dedem sulţân idi bu sırr ile pinhân idi
Hamdî de ‘ayân oldı şükr elhamdülillah gördüm
8. Murâd dostı görmek idi ol habîbe irmek idi
İstedüğim bulmak idi şükr elhamdülillah gördüm

9

16’lı hece

1. Ey maḥzen-i kân-ı şafâ ey ma’den-i ‘ayn-ı vefâ
Ey mü’minler sûruñ şafâ Muhammed Resûlüm geldi
2. İki cihân faḥri geldi bize sulţân-ı dîn oldı
Mü’minlere haber oldı Muhammed Resûlüm geldi
3. İy dürr-i insân-ı kâmil iy muṭî’-i Ḥaḳḳ’a mâil
İy sulţân- sırr-ı sâ’il Muhammed Resûlüm geldi
4. Dûr itmez bizden himmetin dirîğ eylemez mürüvvetin
Tekrâr eyle şalavâtın Muhammed Resûlüm geldi
5. Muhammed’uñ nûrı ḥaḳḳı hem Mûsâ’nıñ Tûr’ı ḥaḳḳı
Allah’uñ dîdârı ḥaḳḳı Muhammed Resûlüm geldi
6. Sulţân Allah’uñ kudreti anuñdur cümle ḥikmeti
Hamdî’ye oldı himmeti Muhammed Resûlüm geldi

10

11’li hece

1. Benem ol ‘aşk şem’inüñ pervânesi
Benem ol ‘aşk şarâbı mestânesi
2. Benem ol bülbül-i şûride vü cân
Benem ol maḥbûbuñ bir dîvânesi
3. Benem ol murğ-ı lâhût-ı cânâne
On sekiz biñ ‘âlemin merdânesi
4. Benem ol dürr-i pinhânı şayd iden
Benem şâhuñ şahbâz-ı şâhânesi
5. Benem kudretullah sırr-ı nihân
Zî-sa’âdet şemsiniñ pervânesi
6. Benem râh-ı ‘aşkda cevlân eyleyen
Benem cânlar içinde cânânesi

7. Benem Hamedî bugün meydân-ı Hâk'da
Şadefler içindeki dürdânesi

11

16'lı hece

1. Şâhîñ cemâli şem'ine bir pervâneym ben daği
Ataram ol şem'e cânı yanub düterem ben daği
2. Ğubâr oluben tüterem bu eflâk üzre gezerem
Dostuñ vişâlin özlerem didârın gördüm ben daği
3. 'Uşşâk maķâmına vardum didâr-ı yârımı gördüm
Âşinâyı dosta irdüm mest-i didâram ben daği
4. 'Aşk ile kaynadum taşdum pâyânsuz 'ummâna düşdüm
Cûş idüb mevce karışdum dürr-i nihânam ben daği
5. Mevc urub ol baħr-i 'ummân bu şahrâya atdı hemân
Ol dem-i sa'atde bir an geldim göründüm ben daği
6. Hâk'dan ders alub gelürin dostuñ divânın okurın
Bülbülleyin hoş şakıdım dost bağçesinde ben daği
7. Hamedî bu ma'nâlar saña ki okur seni dostdan yana
Dersim ol dost virür baña her 'ilmi bildim ben daği

12

16'lı hece

1. Sübhânımuñ emri benüm vücûdumuñ cânı benüm
Hayât-ı rûh-ı cânânım didâr-ı ma'bûdum benüm
2. Kemâl-i zât-ı şun'ına kudret-i hikmet-i kemâline
Baķam dirseñ didârına sözüm gûş eylegil benüm
3. Yine şevķ-i ķudsî idüb mest oldum yârımı görüb
Ma'sûķuñ yüzine baķub her dem gözler gözüm benüm
4. 'Akl u nefş göñl ü cân anuñ 'aşķına mahv etdim
Yaķîn buldum anı benden benligümi aldı benüm
5. Efendim Hâlık'ım Şâh'ım İlâh'ım sırr-ı Raķmânım
Niķâbın götürdi yüzden 'ayân oldu cânım benüm
6. Tazarru' eylerem saña 'inâyet eyleye baña
Şükürler eylesün saña dilim göñlüm cânım benim
7. Hamedî'ye bu şafâlardur göñlüme bu şifâlardur
Her derlere devâlardur bu nutk-ı hikmetüm benüm

13

16'lı hece

1. İlâhî dilerem senden 'arz eylegil cemâlûñi
Lütüfûndan ey cömerd ğanı 'arz eylegil cemâlûñi
2. Sencileyin yok bir dañi sensin ol dâim ü Bâķi
Sensin kân-ı kerem saķi 'arz eylegil cemâlûñi
3. İy 'âlemlerüñ sulţânı hem dîn hem îmânları
Sensin ten içre cânları 'arz eylegil cemâlûñi
4. 'Âşık kullaruñ niyâzı geçe ģazretüñe nâzı
Senden yanadur pervâzı 'arz eylegil cemâlûñi
5. Çün şikârıñ cemâl ola ģadr-i vişâlûñi bula
Şahn-ı gülşenüñe ire 'arz eylegil cemâlûñi
6. Ĥamdî ģuluñ dâim diler senden afv u şenâ diler
Dîdâruñı görmek diler 'arz eylegil cemâlûñi

14

16'lı hece

1. Senüñ yoluña 'aşķ ile cân u göñül vermek nice
Her sâ'at ile iy Ķâdir sen şâha ulaşmak nice
2. Senüñ fikrüñ ģayâlüñ çün beni şöyle almış durur
Küllî mâsivâdan geçüb sen sulţânı bulmak nice
3. Senüñ fikrüñle ģolmuşam senüñ dîdârın görmüşem
Sen pâdişâha irmişem senüñ ile ģalmaq nice
4. Seni benden beni senden seçemez ben andan
Mest olub gelmişem benden ebed ayılmamak nice
5. Bir nefes zâyî' olmamak zerrece benlik ģılmamak
İsteyüb kendin bulmamak hem hîçden hîç olmak nice
6. İsmi resmi âdemîlik maģv eyledi beni Ĥâlîķ
Vişâl-ı sırr-ı ģaķâyıķ 'ummânına ģalmaq nice
7. Şâm u seģer bizi ol Rab gerçegin eylemiş taleb
Eyle kim beni ol Çalab cândan ģabul ģılmak nice
8. 'Aķl u idrâķ irmez âña ben ne diyem yâ Rab saña
Budur sözüm öñden şoña senden şafâ bulmak nice
9. Ĥamdî mest-i ezel geldi sır göziyle seni gördü
Vişâlîñ 'ıydına irdi mest-i müdâm olmak nice

15

16'lı hece

1. İy mürîd-i Ferd ü Vâhid sa'âdet dosta irmekdür
Cümle endîşeden geçüb cemâl-i yârı görmekdür
2. Ne hoşdur dostuñ rızâsı budur bu derdüñ devâsı
Yoğlukdur bunuñ bahâsı dost ile dostu görmekdür
3. Vücûduñ sen de fânî it her 'illetden gönlün pâk it
Zıkr-i zâkir-i mezkûr bir it bir ile biri görmekdür
4. Kendözünü yoğa şayub bu yoluñ sırrını duyub
Senligiñden elüñ yuyub anıñla anı görmekdür
5. 'Aceb bildiñ mi sen seni bildüñ ise bildüñ anı
Terk eyle cân u cihânı gerçeklik cânı görmekdür
6. Gerçek mürşîdi bulduñsa yolunda teslim olduñsa
Gerçek şeyhi hağ bildüñse şeyh ile şeyh görmekdür
7. Hamdî'nüñ varlığı Hağ'dur buña çün çâre yokdur
Gerçi merdân-ı Hağ çokdur hüner Sübhân'ı görmekdür

16

16'lı hece

1. İy hâcem cân-ı 'aşkıñı içüb mestâne olmuşam
Bilmezem ben beni hergiz esrük dîvâne olmuşam
2. Her ne kim 'arz itse dostum oldur baña delil olan
Sırr-ı müsemâyâ irüb ol yâr ile yâr olmuşam
3. Dostuñ hüsn-i kitâbını hicâbsuz oğur 'ârifler
Ben ol kitâb-ı rûşende 'ayn-ı gülistân olmuşam
4. Gelsün gerçek 'âşıklarım derde esîr tâliblerim
Hicâbın küllî ref' idem sırr-ı ene'l-hağ olmuşam
5. Sırr-ı ene Allah kim ki ikrâr iderse gönülden
Himmat idem cân u dilden ben aña mürşid olmuşam
6. Merd olub ferd olmak gerek 'uşşâk zümresine dutub
'Aşk içinde her derdlünüñ derdine dermân olmuşam
7. Deryâ-yı miñnet-hânda bağıri bişen 'âşıklararuñ
Derdine vireyim şerbet sâkî-i zülâl olmuşam
8. Tuýduñ bildiñ mi bu remzi saña Hağ'dan haber verdim
Deryâ-yı 'aşk 'ummânında dürr-i bî-hemtâ olmuşam
9. Hamdî bir mücrim kuluñdur varlığı saña vermiş
Deryâ-yı 'aşkuña talmuşın bağr-i bî-pâyân olmuşam

17

14'lü hece

1. 'Aşk odu ile tâ ki gönül şem'i uyandı
Pervâne-şîfat cân u ciger odlara yandı
2. Bu cümle cihân hurrem olub irdi bahâra
Benim cigerim lâle-şîfat kana boyandı
3. Âzâde iken gönülümü şeyyâd-ı muhabbet
Şayd eyleyüben boynuma hoş tağdı kemendi
4. Vâ'iz bize va'z eyleme dîvâneleriz biz
Ger 'âkil iseñ bend olana eyleme bendi
5. Her şâm u seher Hamdî nice ağlamasun kim
Râhat uyudu derd ile gam-ı miñnet uyandı

18

15'li hece

1. Kapuña geldim kabûl it Hâk bizi reddeyleme
Azmiş idim yolımı döndüm saña reddeyleme
2. Sen şîrât-ı müstakîmi rûzi kıl her dem bize
Hıdmetiñ eyle naşîb sen kuluñı reddeyleme
3. Bencileyin çok günâh etmiş cihâna gelmedi
İmdi istiğfâra geldim tevbemi reddeyleme
4. Kıl hidâyet ben zelîle dilerem dervîş olam
Hor olam bu halk içinde hâcetim reddeyleme
5. Sevgüñi kalbimde muhkem eyle her dem yâ Habîb
Kamu mü'min kullaruñ maksûdını reddeyleme
6. Hamdî'nin senden temennâsı bu durur dâimâ
Luft idüb 'aşkıñ 'ağ kıl fazluñı reddeyleme

19

16'lı hece

1. İy dostum kabûl it beni kulluk ideyim gideyin
'Âşıklık bağısla baña hayrân olayın gideyin
2. Senden dilerem ben seni göster baña dîdâruñı
Mestân eyle cânımı 'üryân olayın gideyin
3. Çün 'âleme şaldıñ beni senden gayrı görmez seni
Benlikden al kıtar beni vâsıl olayın gideyin
4. Muhammed'îñ 'izzetine 'aşk ile hem rif'atine
Düni gün şalavâtına meşğûl olayın gideyin

5. Allah Allah cömerd ganî sensin 'âşıklar îmânı
Göster bize hûb cemâli seni göreyin gideyin
6. Hamdî bî-çâre neylesün gönlünü Allah eglesün
Yüz urub hazrete varsun handân olayın gideyin
7. Şöyle ister idim seni komuş idim dü cihânı
Uş bildim ola mı seni benlik olayın gideyin

20

1. 'Aşkuñ ile döner gökde felekler
'Aşkuñ ile tesbîh okur melekler

Sonuç

On yedinci yüzyıldan Eşrefî dergâhının üçüncü pîri Hamdî Efendi'nin hayatı ve şiirlerine dair yaptığımız çalışma dâhilinde birtakım değerlendirmeler yapabilmek imkânı doğmuştur. Öncelikle dikkatimizi celb eden husus Eşrefî dergâhının sanata ve şiire olan ilgi ve alakaları olmuştur. Dergâhın hemen her postnişini şiir ile ilgilenmiş, divan tertip etmiş, kimisi beste yapmış ve bu suretle görüşlerini halka anlatma yolunu tercih etmişler. Ayrıca bu dergâhtaki mutasavvıfların şairler Yunus tesiri altında olmakla beraber kendi aralarında sıkı bir bağ da dikkat çeker. Eşrefî dergâhının Abdurrahim Tirsî ile devam eden silsilesindeki müridleri Eşref-i Sâni'ye kadar yaklaşık sekiz nesil baba oğul, dede torun ilişkisi içerisinde ve hem tasavvufî hem de ailevî bir bağ söz konusudur. Tasavvuf tarihinde babadan oğula aktarılan irfanî eğitim örneği çoktur ama Eşrefî dergâhındaki kadar sürekli olanı ve hemen her ferdin benzer tarzda şiir söylediği nadir bir durumdur. Dolayısıyla ilk olarak bu geleneğin hem tasavvuf hem de edebiyat tarihi açısından müstakilen değerlendirilmesi gerekliliği kendini göstermektedir.

İslam'ın ihsan boyutuyla yaşanmasını telkin eden bu irfanî ekol, Türkçenin bir din dili halini almasında, Türkçe ile Allah'a Peygamber'e, İslam'a dair bir söylem geliştirmeye katkı sunmuştur. Yunus Emre'nin yakın ve kuvvetli bir takipçisi olan Eşrefoğlu Rûmî soyundan gelen bu şairler, şiir iklimindeki Yunus tadını, kokusunu, lezzetini yüzyıllar ötesine taşımışlar ve günümüze ulaşmasında etkili olmuşlardır. Bu bağlamda Hamdî Efendi'nin şiirlerini incelediğimizde bir gelenek içerisinde devamlılık arz ettiğini ve bir zincirin halkası olduğunu hemen fark ederiz. Babası Abdurrahim Efendi gibi musammat gazel formunda söylediği şiirler dergâh içerisindeki edebî geleneğin pekişmesinde etkili olmuştur. Kendisinden sonra gelen mutasavvıflara Eşrefî şiir ekolünü aktaran ve belki bu ekolden bahsetmemize sebep olan önemli bir halka Hamdî Efendi'dir.

Bunun dışında edebiyat tarihimize bir katkı sunabilme gayreti de göz ardı edilemez. Zira mevcut bilgilerimiz arasında Türk edebiyatı isimler sözlüğü veri tabanında ne Hamdî Efendi ne de torunu Hamdî-i Sâni hakkında bilgi vardır. Mehmed Nail Tuman'ın hazırladığı son devrin en fazla şair biyografisine sahip *Tuhfe-i Naili* adlı eserde de her iki şaire dair bir malumat yoktur. Dolayısıyla edebiyat sahası literatürüne katkı sunabilmek ve dahi yeni çalışmalara zemin hazırlamış bulunmak elde ettiğimiz en önemli kazanımdır diyebiliriz.

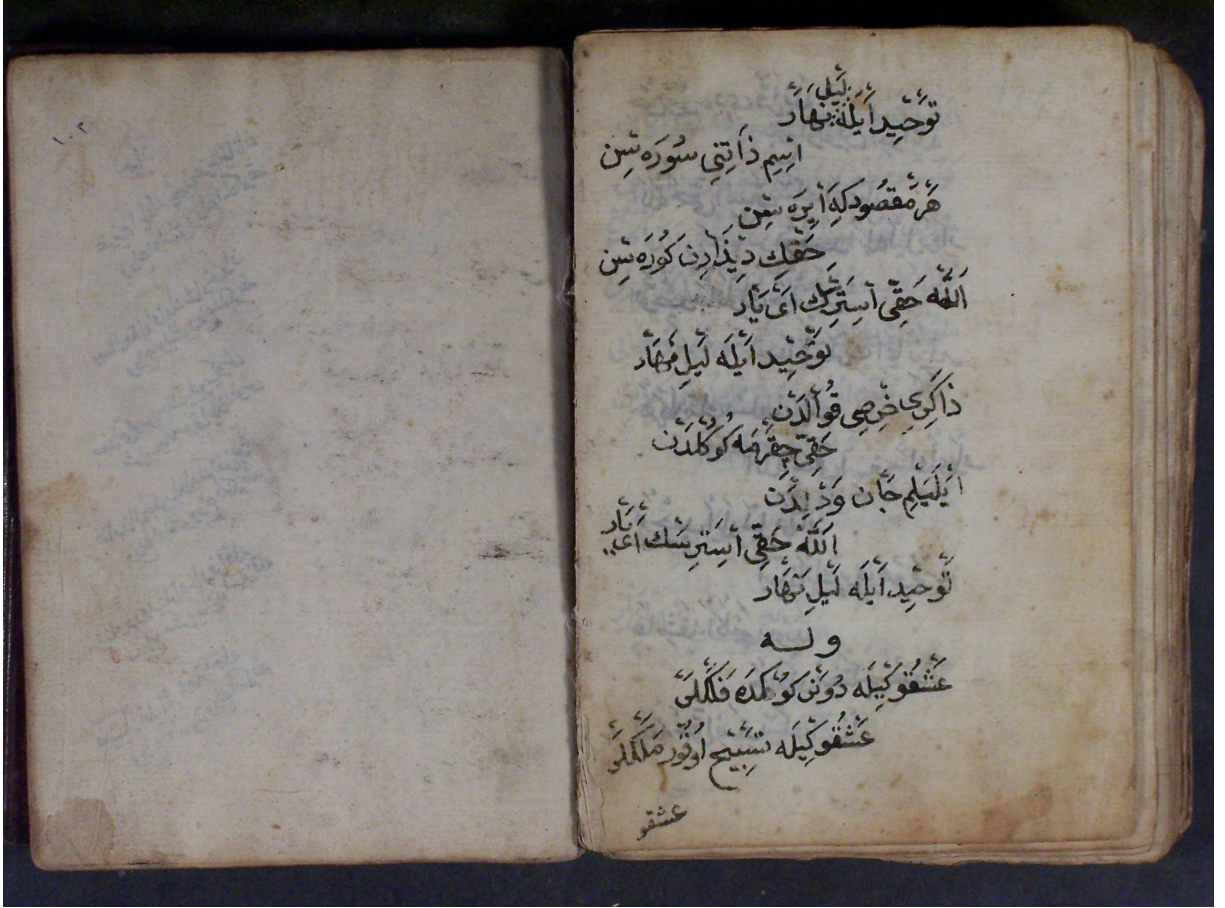
Kaynakça

- AKKUŞ, Mehmet-Ali YILMAZ (2015) (Haz.), *Sefîne-i Evliyâ*, V Cilt, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- AZAMAT, Nihat (1996), "Hacı Bayram-ı Veli", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. XIV, 442-447, İstanbul: TDV Yayınları.
- ÇIPAN, Mustafa (1992), "İsmail Belîğ", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. V, 415-416, İstanbul: TDV Yayınları.
- DONUK, Suat (2017), *Türk Edebiyatında Vefayatnâme ve İsmail Belîğ'in Güldeste-i Riyâz-ı İrfân'ı*, Ankara: Gece Kitaplığı.
- EROĞLU, Süleyman (2014), "Mutasavvıf Bestekar Bir Şair: Zâkirî Hasan Efendi ve Yayınlanmamış Şiirleri", *Turkish Studies*, C. 12, 235-254.
- ERUNSAL, İsmail E. (2007), "Reddâde", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. XXXIV, 515, İstanbul: TDV Yayınları.
- GÖKALP, Haluk (2016), *Türk Edebiyatında Manzum Tevhidler*, İstanbul: Kesit Yayınları
- GÜNEŞ, Mustafa (2006a) (haz.), *İznikli Eşrefoğlu Rûmî'nin Menkıbeleri*, İstanbul: Sahhaflar Kitap Sarayı.
- ..... (2006b) (haz.), *İznikli Eşrefoğlu Rûmî'nin Hayatı Eserleri ve Divanı*, İstanbul: Sahhaflar Kitap Sarayı.
- HIZLI, Mefâil-Murat YURTSEVER (2000) (haz.), *Bursa Vefayatnâmeleri I: Ravza-i Eoliyâ*, Bursa: Arasta Yayınları.
- Joseph von Hammer Purgstall (1836), *Geschichte der Osmanischen Dichtkunst bis auf unsere Zeit*, (IV Cilt), Perth, Conrad Adolf Hardleben Yayınevi.
- KARA, Mustafa (2010), *Eşrefoğlu Rûmî*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- ..... (2017), *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, Bursa: Osmangazi Belediyesi Yayınları.
- ..... (1995), "Eşrefiyye", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. XI, 477-479, İstanbul: TDV Yayınları.
- KARA, Mustafa-Kadir ATLANSOY (1997) (Haz.), *Bursa Dergahları: Yâdigâr-ı Şemsî*, Bursa: Uludağ Yayınları.
- KOÇİN, Abdülhakim (2011), *Türk Edebiyatında Münâcât*, Ankara: TDV Yayınları.
- KUFRALI, Kâsım (1977), "Eşrefiyye", *İslam Ansiklopedisi*, C. IV, 396-397, İstanbul: Meb Yayınları.
- KURNAZ, Cemal-Mustafa TATÇI (1999), "Hüseyin Vassaf" *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. XIX, 19-19, İstanbul: TDV Yayınları.
- ÖNGÖREN, Reşat (2016), *Osmanlılar'da Tasavvuf Anadolu'da Sûfîler Devlet ve Ulema XVI. Yüzyıl*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- ÖZCAN, Nuri (1988), "Abdurrahim Tirsî", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. I, 293, İstanbul: TDV Yayınları.
- ÖZCAN, Nuri (1997), "Zakiri Hasan Efendi", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. XVI, 319, İstanbul: TDV Yayınları.
- ÖZMEN, Vildan (2007), *Abdurrahim-i Tirsî Divanı (İnceleme-Metin-Düzyazıya Çeviri)*, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- PEKOLCAY, A. Necla-Abdullah UÇMAN (1995), "Eşrefoğlu Rûmî", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. XI, 480-482, İstanbul: TDV Yayınları.
- TATÇI, Mustafa-Mehmet Cemal ÖZTÜRK (2012), "Mehmed Şemseddin Ulusoy", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. XLI, 135-136, İstanbul: TDV Yayınları.
- UÇMAN, Abdullah (2009) (haz.), *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- YENİTERZİ, Emine (1993), *Divan Şiirinde Na't*, Ankara: TDV Yayınları.
- YILDIZ, Alim (2014), *Üveys İle Giydim Hırka Şiir Şerhleri*, Sivas: Be Yayınları.
- YÜCE, Emine Aydoğmuş (2010), *Abdurrahim Tirsî ve Divanı*, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

resim 1: Hamdî Efendi divanının ilk sayfası 87a dördüncü satır.

resim 2: Divanın sonu